

LA REPRESSIÓ A ARAN. 1938-1946

Maria Pau Gómez Ferrer

Lleida va ser ocupada per les tropes del general Yagüe el 3 d'abril de 1938 i el divendres 10 de febrer de 1939, les tropes franquistes ocuparen la Jonquera i es declarà, oficialment, la fi de la Guerra Civil a Catalunya. Durant aquest any la maquinaria i les institucions del nou règim començaren a actuar. La repressió va ser l'eina per aconseguir l'objectiu. El 18 d'abril de 1938, l'exercit franquista entra a Vielha, capital de la Val d'Aran, des d'aquell mateix dia comencen les represàlies contra els homes i dones aranesos que havien cregut amb la República.

A Aran, unes 617 persones van patir la derrota republicana, 532 homes i 85 dones. D'elles, 244 van abandonar la Val, la resta es van quedar. La seva ideologia els va portar a la presó, a l'exili i al davant dels tribunals de Responsabilitats Polítiques. La major part dels repressaliats havien format part dels ajuntaments i comitès republicans ocupant diversos càrrecs. D'altres tant sols havien recolzat a l'esquerra davant els veïns. Els informes politico-socials i les denúncies els inscrivien en llistes a on les persones es qualificaven com a "*rojos de primera, de segunda y de tercera*".

1. Les primeres actuacions de repressió

El 28 de juliol de 1936, dia en que la Junta de Burgos havia decretat l'Estat de Guerra, tots els delictes civils i militars passaven a ser competència única de la justícia militar. Quan l'Exercit Franquista ocupava una població, el seu servei jurídic (conegut com columna jurídica) es transformava en Auditoria de Guerra i impulsava el procediment dels consells de guerra.

Els ajuntaments van rebre instruccions per començar el control de les persones. En un document¹ trobat al fons històric de l'ajuntament d'Es Bòrdes es descriu la informació que han de passar els ajuntaments a l'autoritat repressora:

Relació de Rojos, homes i dones, indicant si son presents o absents, classificats en 1, 2 i 3 i capital que se les suposa

Relació per organitzar la Falange Espanyola. Formar llistes dels homes addictes al Glorioso Movimiento, des de 17 a 60, salvo els minusvàlids

Relació dels individus compresos en les quintes del 29 al 40, indicant la seva situació actual

Salvaconductes. Especificar nom, lloc de destí i objecte del viatge

Fitxer de Rojos. Als inclosos en les classificacions 1 i 2. Nom, filiació política, càrrecs que han exercit, sindicació, fets més destacats de la seva actuació

Relació de tots els bens, objectes i bestiar que han deixat els que han fugit. Guardar-los, precintats per la Autoritat Militar i el Ajuntament (Únicament els que han deixat totalment abandonades les seves cases)

Arrendament de les propietats abandonades

El 6 de maig de 1938, tant sols 19 dies després de l'entrada dels Nacionals a la Val, l'ajuntament de Vielha elabora la *Relación de hombres y mujeres rojos, clasificados en primera, segunda y tercera*². Son tres fulles a on s'especifica el nom i cognoms dels classificats i la seva absència o presència a la Val. Son 172 persones, 118 homes i 54 dones. 98 dels llistats es troben fora de la Val, la resta hi son presents. Veiem que es llista a famílies senceres: pares, mares, fills, germans i germanes.

¹ Archiu Istoric Generau d'Aran (A.G.d'Aran), Ajuntament d'Es Bòrdes, 1938, n° 2271

² A.G. d'Aran, Ajuntament de Vielha-Mijaran, 1938, n° 26

Amb una llista de denunciats i sospitosos, obtinguda per qualsevol mitjà, la Falange, la policia i la Guardia Civil s'encarregaven de detenir-los i portar-los a les presons provincials en l'espera de consell de guerra. A Aran, 68 persones van ser detingudes en 1938. En un primer moment, van ser portades a les presons de Vielha o de Tremp.

Com ha estudiat Josep M. Solé i Sabaté, els acusats arribaven als respectius consells de guerra sense saber de quins delictes eren inculpats i per qui havien estat denunciats. Havien de provar la seva innocència, i tenint en compte que en els primers mesos els judicis sumaríssims eren massius, no hi havia cap possibilitat de defensar-se. El procés era normalment públic i la durada, d'una hora: mentre el fiscal demanava la mà dura i la pena màxima, l'advocat defensor es limitava a demanar clemència del tribunal.³

Els delictes:

Auxilio a la rebel·lió militar:	6 anys i 1 dia a 12 anys
Rebel·lió militar:	12 anys i 1 dia a 20 anys
Adhesió a la rebel·lió militar:	20 a 30 anys. Pena capital

El 13 de setembre de 1936, la Junta de Defensa Nacional, presidida pel general Cabanellas, declarava fora de la llei partits i agrupacions integrants del Front Popular i se'ls confiscava tots els seus béns. Poc després, el 10 de gener de 1937, un decret de la Junta Tècnica de l'Estat, presidida pel general Franco, regulava com s'havien de dur a terme les expropiacions decretades i establí la responsabilitat civil personal de tots aquells que s'havien oposat al triomf del Movimiento Nacional.⁴

Es creà la *Comisión Central de Bienes Incautados por el Estado* encarregada d'atendre els assumptes dels partits i les organitzacions posats fora de la llei. D'aquesta comissió depenien les diverses comissions provincials, presidides

³ Cattini, Giovanni, "La Repressió Franquista", *El Franquisme a Catalunya (1939-1977)*, Edicions 62, Barcelona, 2005, pàgines 126-127

pels governadors civils, i integrades per un advocat de l'Estat i un magistrat de l'Audiència Provincial, designats pel president de la Junta Tècnica, amb la missió d'informar sobre la pertinència o no de declarar la responsabilitat civil dels particulars a l'autoritat militar, que era qui finalment sentenciava. A Catalunya només va entrar en funcionament la comissió provincial corresponent a Lleida, que funcionà durant els nou mesos en què la meitat de la província va ser línia de front.⁵

La *Comandància Militar del Valle de Aran*, notifica les instruccions dictades pel General en Cap de l'Exercit del Nord sobre l'aprofitament de les terres de cultiu abandonades. S'ha de tenir en compte tres tipus de propietaris: les persones de dreta que es troben en zona enemiga, les assassinades o les Rojas. Es procurarà que les propietats dels dos primers siguin treballades pels seus familiars i si no és possible, els ajuntaments podran contractar veïns dels mateix terme municipal. La terra dels Rojos, sense cap altra opció, serà cultivada pels veïns mitjançant un contracte amb l'ajuntament.⁶

Molts dels aranesos vençuts perdran les seves propietats. A la Val una propietat preuada és el bestiar. Els nous ajuntaments s'encarregaran de subhastar aquests bens. Veiem una carta de l'Ajuntament d'Es Bòrdes⁷ dirigida al Comandant Militar de la Val d'Aran, amb seu a Les. No han passat ni dos mesos des de l'entrada dels Nacionals.

Tengo el honor de comunicarle que este Ayuntamiento cumpliendo órdenes de V.E. ha tenido a bien, salvo su conformidad, fijar la subasta, del ganado abandonado completamente por vecinos de este Distrito Municipal huidos a Francia con sus familiares, a los que se ha clasificado como rojos. Para el dia 29 de los corrientes y hora de las 8 de la mañana.

De no recibir orden en contra, este Ayuntamiento procedera a la subasta en cuestion

Dios guarde a V.E. muchos años

Las Bordas, 23 junio 1938

⁴ Mir, Conxita, "L'Espoli dels vençuts: La repressió econòmica i la llei de Responsabilitats Polítiques", *El Franquisme a Catalunya (1939-1977)*, Edicions 62, Barcelona, 2005, pàgina 152

⁵ Mir, Conxita, *L'Espoli dels vençuts...*, pàgina 152

⁶ A.G. d'Aran, Ajuntament d'Es Bòrdes, 1938, n° 2261

Una altra forma de repressió és obligar a la població vençuda a honorar als vencedors. El 26 de gener de 1939, un cop se sap la notícia de la caiguda de la ciutat de Barcelona, l'Autoritat Militar de la Val d'Aran ordena a tots els veïns que engalanen portes, finestres i balcons amb la Bandera Nacional per a celebrar la victòria nacional. Les banderes hauran d'estar penjades durant tres dies. El veí que no complirà l'ordre serà sancionat per dita autoritat. L'ajuntament de Les en el seu ban-ordre especifica que la bandera no podrà retirar-se de les cases fins a nova orde.⁸ Totes les campanes dels pobles d'Aran van anunciar la victòria.

La celebració de l'alliberació de Barcelona i la incorporació d'aquestes terres a l'Espanya Nacional no acaba amb l'exaltació de la bandera. Al dia següent, l'Autoritat Militar convida a tots els aranesos i araneses a una manifestació oficial que tindrà lloc a Vielha el diumenge dia 29, sense excusa ni pretext de cap classe, per això ficarà tots els mitjans de transport. La relació per apuntar-se es troba en mans dels algutzirs, que passaran a domicili per apuntar als veïns.⁹

Tampoc és fàcil la tornada a casa des del camp de batalla. La Comandància Militar de la Val d'Aran, per donar compliment a les instruccions donades sobre la classificació de presoners, demana als ajuntaments omplir i firmar la fitxa classificadora a totes les persones que s'hagin presentat o que arribin en el terme municipal procedent del *derrotado ejercito Rojo*. L'informe de l'Alcaldia anirà acompanyat pel redactat pel Cap Local de FET i de las JONS i del Comandant de la Guardia Civil de Bossòst.

El 21 de maig de 1939, des dels ajuntaments d'Es Bòrdes, Vilamòs i Arres s'envia la fitxa classificadora de tots els individus que han arribat des del *campo Rojo*. La fitxa s'acompanya del certificat de l'alcaldia relatiu a la conducta i el del Cap Local de FET i de las JONS. Han tornat a casa: Josep Bernadets Socasau, Francesc Pujòlo Caubet i Josep Cabau Delseny d'Es Bòrdes; Matias

⁷ A.G. d'Aran, Ajuntament d'Es Bòrdes, 1938, n° 2280

⁸ A.G. d'Aran, Ajuntament de Les, 1939, n° 170

⁹ A.G. d'Aran, Ajuntament de Les, 1939, n° 170

Pena Aunòs, Josep Berart Mòla i Josep Sens Peremartin de Vilamòs i Francesc Condò Castet, Jaume Condò Castet, Manuel Cabau Ferrer, Wilson Castet Farré, Eduard Farré Abella, Eduard Castet Monge, Antoni Castet Penetrò, Francesc Rella Biech i Josep Pérez d'Arres.¹⁰

2. Els camps de concentració i els batallons de treballadors

Un dels primers col·lectius a controlar van ser els soldats republicans. Entre el 24 de desembre de 1938 i el 16 de febrer del 1939, l'ofensiva final sobre Catalunya havia deixat més de 108.000 presoners, segons una nota publicada a Burgos el 24 de febrer.¹¹

Els batallons de treballadors es crearen el maig de 1937 per utilitzar la gran quantitat de mà d'obra que anava acumulant l'Exercit Franquista. Allí van anar a parar tots els presoners de guerra que no tenien ni responsabilitats polítiques ni delictuoses amb la finalitat de realitzar tasques de reconstrucció d'infraestructures civils i militars destruïdes per la guerra.¹²

Segons Solé Sabaté, mentre durà la Guerra a Catalunya els presoners eren enviats, principalment, als camps de concentració de Miranda de Ebro, Burgos, que funcionava com a camp de classificació i distribució de Deusto a Bilbao, de Barbastre a Osca, de Saragossa, de Cadis, de Castelló i de San Marcos, Picadero i Santa Anna a Lleó.¹³

A Catalunya, els primers camps de concentració es crearen en terres lleidatanes – a partir d'abril de 1938. Els batallons de treballadors no aparegueren fins al final de l'ocupació de Catalunya, el 10 de febrer de 1939. Acabada la Guerra, el destí dels soldats republicans foren els camps de concentració del País Valencià i els habitatges a Catalunya. A Lleida: el convent

¹⁰ A.G. d'Aran, Ajuntament d'Es Bòrdes, 1939, nº 1780

¹¹ Segura, Antoni, "Catalunya. Any Zero", *El Franquisme a Catalunya (1939-1977)*, Edicions 62, Barcelona, 2005, pàgina 43

¹² Amat, Josep, Dueñas, Oriol, "Camps de concentració i batallons de treballadors", *El Franquisme a Catalunya (1939-1977)*, Edicions 62, Barcelona, 2005 pàgines 145-147

de les Penedides, el Seminari Vell (després reconvertit en presó), el convent de les Esclaves de Maria i la Seu Vella.¹⁴

2.1. Josep Castet Donat, un aranès en els camps de concentració

Josep Castet Donat és un jove de 18 anys del poble d'Es Bòrdes. Des del dia 27 d'abril fins als 31 de juliol de 1938 serveix en la 24 Brigada, 16 Divisió, 96 Batalló, 4ª Companyia de l'Exèrcit Republicà. Castet es presentarà voluntàriament davant els Nacionals en Villalba de los Arcos (Tarragona) a on serà detingut.¹⁵ El 8 d'agost de 1938, es troba presoner en un camp de concentració en Corban, Santander. Des del camp escriu una carta dirigida a l'ajuntament del seu poble per tal de demanar que li facin un informe de bona conducta¹⁶. La carta escrita des de Santander diu:

Muy señor mio: Me alegraría que al recibo de esta se encuentren en buen estado de salud, como la mía es buena por el momento.

Soy Jose Castet, osea el caminero de Las Bordas, como sabran los rojos nos envagaron en un camión en Viella, por fuerza y nos llevaron a Barcelona y de Barcelona a la línea de fuego, y en cuanto estuve allí siempre anhelaba la ocasión de pasarme a las filas nacionales, por fin un día lo conseguí sin tropiezo alguno... ahora me encuentro en un campo de concentración como prisionero en Santander. Siendo así desearia que V. Me mandara los avales o informes de buena conducta como yo no ize nada, ni me puse en nada y si le es posible los hara firmar por la Guardia Civil o por el Jefe de la Falange, algo le molestara, pero enfin, procurara mandarmelos lo mas pronto posible para poder salir en libertad.

Reciban V. y familia un cariñoso saludo y muchas gracias por adelantado.

Es el de la casilla

Jose Castet

Saludo a Franco. Arriba España

L'ajuntament també rep una carta de la *Comisión Clasificadora de Prisioneros* de Santander a on demanen informe detallat sobre l'actuació política del presoner, així com de la seva conducta, antecedents polítics i socials, i si va ser

¹³ Segura, Antoni, *Catalunya. Any Zero*, pàgina 43

¹⁴ Segura, Antoni, *Catalunya. Any Zero*, pàgina 43

¹⁵ A.G. d'Aran, Ajuntament d'Es Bòrdes, 1939, n° 1780

¹⁶ A.G. d'Aran, Ajuntament d'Es Bòrdes, 1938, n° 2356

un dirigent destacat o simple afiliat a algun partit polític, a més a més si la seva família es troba en zona Nacional o Roja. L'informe s'haurà de redactar amb les donades i antecedents que constin en l'ajuntament i amb les que puguin recollir de les Autoritats Civils i Eclesiàstiques, Guardia Civil i Caps i Presidents de les Entitats Patriòtiques, i de persones de *reconocida solvencia moral i acendrado amor a España*.¹⁷ L'informe redactat per l'ajuntament diu el següent¹⁸:

“Certifico que José Castet Donat de 18 años de edad, vecino de este pueblo, si bien al estallar el Glorioso Movimiento Nacional se afilió a la C.N.T. no desempeño ningun cargo, fue forzoso a las filas rojas, no ha ocupado ningun puesto en el Ayuntamiento, no es autor, promotor, ni inductor de ninguna clase de delito, ni hizo propaganda a favor de los rojos.

Siendo a juicio de este Ayuntamiento una persona de buenos sentimientos”

A Josep li arriba l'aval fet per l'ajuntament però, com explica en una segona carta escrita el 20 d'octubre de 1938 des del camp de concentració d'Aranda de Duero, a on ha estat traslladat per ser menor d'edat, de moment aquest no ha fet efecte i continua empresonat. Torna a demanar a l'alcalde els avals de l'església o de la Guardia Civil. Per altres testimonis ens podem fer una idea de com és l'estada del jove aranès en el camp de concentració.

El testimoni de Trinitario Rubio Cuevas¹⁹, presoner en el mateix camp a on es troba Castet, ens mostra com era de dur el dia a dia. Els presoners dormien en barracons a on hi *habia una filada de lliteres de fusta, sense matalassos ni petates ni res [...]. A les set del matí als guàrdies civils se'ls ocorria divertir-se una mica, tocaven la trompeta i et feien formar. Ens posaven tres o quatre en filera amb el vergajo²⁰ i anaven picant [...]. Tractaven els internats igual que bèsties.*

¹⁷ A.G. d'Aran, Ajuntament d'Es Bòrdes, 1938, nº 2355

¹⁸ A.G. d'Aran, Ajuntament d'Es Bòrdes, 1938, nº 2357

¹⁹ Segura, Antoni, *Catalunya. Any Zero*, pàgines 45-51

²⁰ Els presoners eren lligats de peus i braços, d'esquena, i els començaven a picar amb uns vergajos. La verga és el membre del bou, molt llarg, el qual es disseca i queda flexible. Quan pica fa molt de mal

Sabem que a partir de març de 1939, els presoners eren classificats com a *retenibles o evacuables*. Els primers seguirien internats en els camps esperant ser destinats a un batalló de treballadors o tancats a la presó. Eren considerats molt desafectes i perillosos per al nou regim i per tant no podien quedar en llibertat. Els segons, quedaven en llibertat provisional i eren enviats als seus llocs de residència habitual. Un cop arribaven al seu lloc d'origen, tenien l'obligació de presentar-se a la Comandància de la Guardia Civil o l'Ajuntament, perquè havien de continuar sent controlats.²¹ El 6 de juny de 1939, des de l'ajuntament d'Es Bòrdes es redacta la fitxa classificadora de Josep Catet Donat i el 12 de juny es fa l'informe des de la Guardia Civil de Bossòst, això vol dir que havia tornat a casa. Va passar quasi bé un any empresonat.

La Direcció de Reclutament i Personal promogué una ordre ministerial d'allistament publicada al Diari Oficial del Ministeri de l'Exercit nº 68, el 22 de desembre del 1939. Tots els mossos dels reemplaçaments mobilitzats per la República que anaven dels anys 1936 a 1941 vans ser afectats per aquesta ordre ministerial. En ella es donaven les instruccions pertinents per tal que tots els ajuntaments nacionals classifiquessin els mossos segons la seva actuació durant el *Glorioso Movimiento Nacional*. Les noves forces vives del règim franquista (alcaldia, Guardia Civil i Falange) foren les encarregades de realitzar els informes, a partir dels antecedents polítics de cada mosso que havien de servir per classificar-los i dur a terme el servei militar.

A la Val d'Aran, els controls dels mossos han començat abans. El 20 de maig de 1938, l'ajuntament d'Es Bòrdes ja fa una relació nominal detallada dels allistats en aquell Districte Municipal, entre els reemplaços de 1929 a 1940, ambdós inclosos. En aquesta llista es fa constar el nom i cognoms del mosso i la situació militar o el lloc on es troba.²² Un exemple:

²¹ Amat, Josep, Dueñas, Oriol, *Camps de concentració...* pàgines 145-147

²² A.G.d'Aran, Ajuntament d'Es Bòrdes, 1938, nº 2837

Reemplazo 1937

Manuel Arró Berdiè. Reside en Francia

Enrique Arró Sanjuan. Hay referencias que se encuentra en la España Nacional

Francisco Berdiè Aunòs. Está sirviendo en el Glorioso Ejército salvando a España

Jose Cabau Delseny. Está en el Ejército Rojo

Antonio Morata Tudela. Ignorado paradero

Baldomero Rodriguez Clavero. Reside en Francia

Segons l'orde del 39, els mossos podien ser classificats en tres categories: *Afectes*, *indiferents* i *desafectes*. Els darrers eren considerats culpables pels seus antecedents i, per tant, havien de patir un càstig. La classificació l'havia de ratificar la Caixa de Reclutes corresponent, la qual, depenent del resultat de l'informe final, enviava els *afectes* i *indiferents* a un regiment o unitat armada de l'Exercit perquè fessin el servei militar i els *desafectes* a un Batalló Disciplinari de Soldats Treballadors. Primer passarien a un camp o dipòsit de concentració on romandrien durant un breu lapse de temps, entre 1 dia i 25 dies, fins a anar destinats al Batalló.

L'Orde Ministerial del 22 de desembre de 1939 perseguia en primer lloc, reclutar tots els mossos de l'anomenada zona alliberada que a causa de la guerra no havien servit encara a la Pàtria; en segon lloc, assegurar que els milers de joves que no havien patit cap mena de privació de llibertat i que havien donat suport a la República patís la repressió i en tercer lloc, utilitzar milers de joves com a mà d'obra per reconstruir el país.

Els Batallons de treballadors van deixar d'utilitzar presoners de guerra el juliol del 1940. En aquesta data és quan apareixen els Batallons Disciplinaris de Soldats Treballadors. Els joves tenien entre 20 i 25 anys. En l'instant que un mosso de qualsevol de les lleves esmentades era classificat coma a *desafecte*, la Caixa de Reclutes corresponent el destinava a un dipòsit de concentració. A Catalunya: Reus i Figueres. Des d'aquí sortien cap als batallons que es van repartir per tot el territori català, espanyol i insular, i pel Marroc espanyol, indret

que era el més temut pels joves destinats per la duresa de les condicions de vida que havien de patir

Aquests batallons van desaparèixer de manera definitiva l'octubre de 1942, encara que en molts casos no ho van fer de manera efectiva fins a finals de desembre. Els joves de les lleves de 1936 a 1941, ambdues incloses, es van estar en aquelles unitats de càstig entre 1 i 2 anys i mig. Després de desaparèixer, els seus integrants van rebre un permís indefinit que els va servir per poder tornar a casa. Uns quants dies més tard havien de tornar a presentar-se a l'Ajuntament de la localitat on residien, on se'ls comunicava el seu nou destí, ja que amb la fi dels batallons no finalitzava el seu calvari. Un cop llicenciats se'ls destinava a fer el servei militar obligatori en una unitat armada.²³

2.2. El cas dels germans Amiell Rodés

En 1941, es comunica a la família Amiell Rodés de Canejan la pena imposada als tres joves de la família per *desafecte al regim*. Ells son: Francesc, Manuel i Josep. El seu destí: els Batallons Disciplinaris de Soldats Treballadors. El seu pare, Josep Amiell, demanarà a l'ajuntament de Canejan els certificats de bona conducta a nom dels seus fills, pels quals pagarà dues pòlisses de 3 pessetes. Si van existir els avals, de res van servir ja que el joves van passar molt de temps en els Batallons. La correspondència de la família ens posa en la pista del destí dels tres joves aranesos. En la sentència se destina a Francesc al Batalló de Treballadors nº 52 en Las Ventas, Madrid, i a Manuel i Josep al Batalló nº 45 de Ceuta.

La primera carta l'escriu Manuel, el 16 d'octubre de 1941, es troba a Ceuta i té coneixement de que el seu germà, Josep, també ha arribat. El 10 de desembre de 1942, escriu des del Alcazar de Seguer, treballa com a cuiner en la Companyia d'Enginyers, a on té més treball que quan treballava en el Batalló nº 45. En la carta comenta un rumor que hi ha pel camp: la quinta del 37 pot sortir

²³ Amat, Josep, Dueñas, Oriol, *Camps de concentració...* pàgines 146-148

llicenciada en qualsevol moment. Pensant que aviat sortirà del Marroc, demana diners als seus pel viatge i comenta que el temps que ha estat en el Camp de Concentració i en el Batalló li comptarà alhora de demanar la llicència. El 19 de gener de 1943, Manuel encara es troba a Ceuta, continuen els rumors i pensa que aviat sortiran cap a Barcelona amb el Regiment nº 4 d'Enginyers. Però, en el mes d'abril, hi continua i es pregunta quan el llicenciaran. El 5 de maig, des de Tetuan, escriu a la família, es troba malalt amb febre a l'Hospital. Manuel porta 32 mesos fora de casa i desconeixem si va tornar a Aran.

El 19 de desembre de 1941, Francesc escriu als seus per comunicar que es troba en els barracons del Batalló de Treballadors nº 75, segona Companyia, en Palència. És el germà que menys temps passa en els Batallons. Sabem que en abril de 1942 ja es troba a la Val.

Josep comunica a la seva família que ja ha arribat a Ceuta el 29 d'octubre de 1941. En la seva primera carta comenta que s'ha trobat amb joves de la Val d'Aran dels pobles de Bossòst, Arres i Es Bòrdes. En desembre de 1942, serà destinat al Regiment d'Artilleria més proper. El 17 d'abril de 1943, Josep ja es troba a Mataró fent el servei militar. El 19 de febrer de 1944, escriu des del Regiment d'Artilleria nº21, en la Llar del Soldat de Mataró, per comunicar que ha ingressat en la Guardia Civil i que ha d'anar a Barcelona per saber la seva destinació. Comenta que pujarà a la Val i farà una visita a la seva família.

2.3. El túnel de Vielha. Destí de treball pels presoners republicans

El 7 de novembre de 1925, s'adjudicaven les obres del túnel a l'empresa J.E. Segura S.A. de Barcelona. En 1926, es comença a bastir la carretera d'accés des de Vielha a la boca Nord, i en desembre d'aquest mateix any s'inicia la perforació del túnel pròpiament dita. El clima social de l'Espanya dels anys 30 i l'adveniment de la República en 1931, amb l'agitació social i les vagues que es van portar a terme en aquell període, no van afavorir gaire la marxa de les obres, mes aconseguiren millores socials pels obrers, habitatges, assistència sanitària, etc. En gener de 1933, per ordre del Ministeri de Foment se suspenen les obres, fins al novembre d'aquell mateix any en que es van tornar a ficar en

marxa. En instituir-se el govern del Front Popular el comitè dels treballadors va incautar les obres, al temps que era assassinat en Barcelona José Segura, un dels contractistes de l'obra.²⁴

En plena Guerra Civil, en maig de 1937, es publica un decret pel qual es reconeix el dret a treballar dels presoners de guerra, que son utilitzats en obres de caràcter militar. En octubre de 1938, es publica el decret sobre Redempció de Penes per Treball i es crea un patronat que depèn del Ministeri de Justícia. El decret autoritzava l'arrendament dels presos a empreses privades que necessitaven mà d'obra amb urgència. El presoner redimia 1 dia o més, segons les condicions, per dia treballat. Un dels ideòlegs d'aquesta política, el jesuïta Jose A. Pérez del Pulgar, escrivia en *La Solución que España da al problema de los presos políticos* (Valladolid, 1939), “*que pot utilitzar-se el treball dels presoners en obres que es poden executar a camp obert o fora de les ciutats per destacaments penals de 100 o més homes, que es poden allotjar en barracons transportables o en edificis habilitats com a presó ocasional. Llocs com explotacions mineres, explanacions per ferrocarril, carreteres, canalització de rius, presses, pantans, canals, etc.; plantacions agrícoles a España, colònies d'Àfrica, colònies per habitacions barates...explotacions agrícoles o ramaderes.*” Els presos polítics van treballar en aeroports, ferrocarrils, ports, túnels, carreteres, canals, pantans...²⁵

Un cop acabada la Guerra Civil, en juliol de 1939, es recomencen les obres al Túnel de Vielha, tant amb obrers contractats com amb un important contingent de presoners de guerra que formen part dels Batallons de Treballadors. En 1941, 84 presoners es troben treballant en la boca nord i sud del túnel. La major part com a peons i d'altres en tasques del seu ofici (fuster, paleta, miner...). L'eixampla de la galeria i pujar vagons pels terraplens son algunes de les seves tasques.²⁶ El treball s'organitza en torns de 8 hores de matí, tarda i nit. Els treballadors civils cobren pel seu treball des d'1 a 1,187 pessetes per hora. Els presoners no cobren.

²⁴ Calbetó, Arturo, *50 ans dera dubèrtura deth tunèl de Vielha, Alfonso XIII*, Institut d'Estudis Ilerdencs, Fondacion Muséu Etnologic dera Val d'Aran, Lleida, 1998, pàgines 15-27

²⁵ <http://www.riomon.com/javi/pag>

3. La repressió política dels que van participar en l'administració pública

En el mes d'octubre de 1936, la Generalitat va dictar decrets relatius a la constitució dels Consells Municipals que substitueixen els ajuntaments que continuaven funcionant i els Comitès que regentaven els governs municipals. El decret contemplava la creació dels organismes amb una representació política i sindical similar a l'existent en la Generalitat, amb la participació de Esquerra Republicana de Catalunya, la Confederació Nacional del Treball, la Unió General de Treballadors, el Partit dels Socialistes Unificat de Catalunya, la Unió de Rabassaires, l'Acció Catalana Republicana i el Partit Obrer d'Unificació Marxista.²⁷

A la Val d'Aran es procura seguir el decret, però es troba amb el problema que no existeixen organismes com Acció Catalana Republicana, la Unió de Rabassaires i el Partit Obres d'Unificació Marxista. El seu lloc en els consells és reparteix entre els organismes amb representació: Esquerra Republicana de Catalunya, Confederació Nacional del Treball, Unió General de Treballadors i el Partit Socialista Unificat de Catalunya.²⁸

La Confederació Nacional del Treball és un sindicat obrer d'àmbit estatal i de tendència anarco-sindicalista, fundat a Barcelona al 1911. En juliol del 36, contribuí decisivament a l'avortament de la rebel·lió militar a Catalunya, assolí una gran influència política amb la creació del Comitè Central de Milícies Antifeixistes de Catalunya i del Consell d'Aragó, i formà part del govern de la Generalitat (setembre) i del govern republicà espanyol (novembre). La seva influència minva, però, arran dels fets de maig (1937).²⁹

La CNT està representada en Aran per la Comarcal CNT de la Val d'Aran i compta, en 1937, amb 252 persones afiliades. El vice-president del sindicat a la Val, Eugeni Arnalot Mòga i el tresorer, Lluís Vilanova Abadia, els dos d'Arties,

²⁶ A.G. d'Aran, Túnel de Vielha, 1941, caixa I

²⁷ Prats i Armengol, F., *La ciutat de Tremp durant la 2ª República-Guerra Civil (1931-1938)*, Fundació Salvador Vives i Casajuana, Barcelona, 1991, pàgina 310

²⁸ A.G. d'Aran, Ajuntament de Vielha-Mijaran, Llibre d'actes 1937-1942, nº 1530

van ser investigats. Vilanova va ser denunciat i objecte de sumari davant el Tribunal de Responsabilitats Polítiques. L'informe politico-social d'un militant de la CNT, Tomàs Serrano Miguel de Vielha, ens mostra de que se l'acusa: Se'l descriu com a d'ideologia d'esquerra, presta servei a la guàrdia armada durant el període Rojo, intervé en els registres i en la crema i destrucció d'esglésies, és regidor de l'ajuntament i milita en el sindicat. Serà detingut i empresonat a Tremp. És qualificat com a Rojo de segona. Els afiliats del municipi d'Es Bòrdes van ser denunciats pel propi ajuntament: Francesc Cabau, Joan Pujòl Arró, Josep Lacau Farré, Josep Marqués Sanmartin, Joan Arró Berdiè i Francesc Castet Sala.

El sindicat Unió General de Treballadors, UGT, fou creat a Barcelona a l'agost de 1888, d'ideologia marxista i molt proper al PSOE. En 1936, col·laborà amb d'altres forces sindicals i polítiques en l'avortament de la rebel·lió militar. Durant la guerra, a Catalunya, tingué un considerable augment i passà a l'òrbita del PSUC.³⁰ En 1937, a la Val hi ha afiliades 162 persones.³¹

Josep Abadia Ademà, 60 ans i veí de Salardú, va ser president de la UGT durant uns mesos. Això consta en l'informe politico-social que van fer d'ell l'any 1938. També se'l vincula a ERC. El nou president, Manuel Farré Oset de Canejan, va ser empresonat a Vielha. Molts son els afiliats i simpatitzants d'aquest sindicat als quals també se'ls investiga, és el cas de: Francesc Paba Ademà i Felip Estrada España de Bagergue; Emili Sanz, Josep Vergés Cau, Antoni Solé Martínez, Antoni Navarro Mòga, Roger Castet Penetrò, Joan Rosales Molins i Josep Pena Bernadets d'Es Bòrdes; Antoni Gallart Benosa, Joan Bernadets Huguet, Josep Casat Berart, Pere Motos Gallardo i Andreu Paba Sanz de Bossòst; Modest Estrada Mòra, Enric Lafont Rodés, Daniel Nart Santafusta i Rosendo Solé Bòia de Vielha; Josep España Pòrta i Antoni Tarrau Daunés de Salardú i l'única dona coneguda afiliada al sindicat, Amàlia Angulo Ricart d'Es Bòrdes.

²⁹ *Diccionari Barcanova d'Història de Catalunya*, Editorial Barcanova, Barcelona, 1989, pàgina 107

³⁰ *Diccionari Barcanova...*, pàgina 403

Esquerra Republicana de Catalunya, ERC, es crea a Barcelona el 1931. La victòria electoral del Front d'Esquerres (16 de febrer de 1936) comportà la tornada de l'ERC al govern de la Generalitat, que, sota la presidència de Companys, conservà durant la guerra civil, malgrat les interferències dels anarquistes, els comunistes i el govern central.³² Membres aranesos d'aquest partit van ser denunciats: Valeri Vidal Vergés i Marian Faure, dos dels presidents del partit a Vielha; Hipòlit Socasau Cau, Francesc Cabau Martínez i Josep Cabau Penetrò d'Es Bòrdes; Florenci Viñoles Riera, Josep Abò Abò, Josep Abò Pedarròs i Emili Zamora Teixidò de Bossòst; Josep Teixidò Combalié, Emili Teixidò Bué, Victor Sandaran Combalié, Antoni Sánchez Calvo, Josep Sacau Sanmartin i Manuel Pujòl Pujòl de Canejan.

L'Auditoria de l'Exercit d'Ocupació envia una carta des de Binefar, el 10 d'octubre de 1938, dirigida a l'ajuntament de Vielha per esbrinar els fets delictius comesos durant la dominació roja³³. L'ajuntament s'havia avançat a aquesta demana i el 11 de setembre ja tenia redactat dit informe. En ell culpa a Esquerra Republicana de tots els crims comesos a la Val d'Aran.³⁴

Empezó el dominio rojo en Viella y en todo este pacífico Valle de Aran el día 18 de julio de 1936. Inmediatamente se formaron distintos Comites integrados por elementos de los distintos partidos del Frente Popular y de todos el más preponderante y el de mayor responsabilidad Izquierda Republicana de Cataluña (Esquerra). Se procedió a la incautación y desarme de todas las personas de orden que quedaron de esta forma completamente desamparados, con la disculpa de buscar armas se frecuentaron los registros en las casas de las personas de orden. En los días sucesivos se caracterizaron las detenciones de dichas personas que empezaron el día 7 de agosto del mismo año.

Muchos fueron los detenidos que sufrieron toda clase de penas y vejaciones y no contentos con tenerlos en las cárceles locales fueron trasladados a Lérida con el proposito de habernos asesinado cruelmente por el camino. Entre amenazas de muerte se hizo la saca de estas cárceles y por verdadero milagro llegaron ilesos a su destino.

³¹ A.G. d'Aran, Ajuntament de Vielha-Mijaran, Llibre d'actes 1937-1942, nº 1530

³² *Diccionari Barcanova...*, pàgina 155

³³ A.G. d'Aran, Ajuntament de Vielha-Mijaran, 1938-1939, nº26

³⁴ A.G. d'Aran, Ajuntament de Vielha-Mijaran, 1938-1939, nº26

No relatamos las penalidades de la cárcel de Lérida por estar ya narradas en el informe de dicha capital.

Las iglesias Parroquiales de los 30 pueblos de esta preciosa comarca fueron incendiadas y saqueadas y rotas tanto sus imágenes como los ornamentos de culto entre mofas y blasfemias de aquellos criminales que no respetaron ni este apartado lugar tranquilo hasta la invasión de la horda comunista, así mismo fueron quemadas las tres otras iglesias de Viella y todas las demás capillas y ermitas del Valle.

El saqueo en las casas particulares también fue característico de este periodo siendo muchos sus daños, también el comercio fue desmantelado y saqueado calculables sus pérdidas en muchos miles de pesetas.

Es interesante dato hacer constar que la Esquerra es la principal culpable de los repugnantes crímenes cometidos en personas cuyo único delito consistía en pensar el sentido del orden y haber obrado bien siempre.

Hasta tal punto fue la crueldad de este Partido catalán que la F.A.I. tristemente conocida en toda España roja por sus refinamientos y compuesta por los elementos mas indeseables y repugnantes sirvió aquí coma lenitivo y si pudieramos decir como algo de contención a la barbarie de la Esquerra.

Si relataramos todos los hechos ocurridos en tan odiosa dominación esta relación se haria interminable, bástalo repetir que esta tranquila comarca del Valle de Arán donde la propiedad está muy repartida y no hay obreros existiendo un mismo tono de nivel social los odios de clase eran desconocidos, y tuvo que llegar la cosa comunista para que supieran de penas y crímenes

En Viella a once de septiembre de mil novecientos treinta y ocho. III Año Triunfal

El Partit Socialista Unificat de Catalunya, PSUC, també va tenir representació a la Val. Tres dels membres del Consell Municipal de Canejan, militants d'aquest partit, van ser investigats: Josep Teixidó Combalié, Josep Socasau Sanmartin i Francesc Bòrdes.

El 8 d'octubre de 1938, els alcaldes dels municipis que constitueixen la Mancomunitat Forestal de la Val d'Aran acorden destituir a Enric Arjò Barrera d'Aubèrt del seu càrrec com a secretari de dita entitat i també es destituït com a

secretari dels ajuntaments de Betlan, Vilac i Arròs e Vila. Per aquestes dates és redacta l'informe politico-social³⁵ sobre la seva actuació i sabem que serà detingut.

L'informe té un to molt dur, en ell és diu que el seu treball com a secretari de dits ajuntaments ha estat nefast, ja que ha seguit la política de Josep Mª España Sirat i Pere Bustinduy Bolinaga, els quals sempre han recolzat la seva actuació.

“... su razón de ser: el lucro e interés personal a expensas de los vecinos de los tres municipios hasta llevarlos en cuerpo y alma al execrable Frente popular, siendo el único responsable de la evolución hacia dicho partido de estos pueblos que sacrifico abusando de su ignorancia...”

Se demana investigar la seva actuació com a membre de la *Comisión de Cultura del Valle de Aran* i les inversions fetes amb els diners de la Mancomunitat Forestal en el municipi de Betlan. Se l'acusa de treure les escoles de Betlan, cap del municipi, i portar-les al poble d'Aubèrt per tal d'assegurar-se la majoria electoral i de la desaparició d'un expedient de l'any 1911 sobre la venta d'una mina nomenada Susanna. En dit expedient es veu molt clar el paper jugat per Arjò, Josep Mª España Sirat i Manuel Puig, alcalde, i a tots ells se'ls imputa la desaparició de *cientos de miles* de francs i de pessetes.

4. La repressió de les araneses

Les dones no es van salvar de formar part de les llistes dels Rojos. El seu delicte, haver donat suport a la causa republicana i moltes vegades tant sols ser familiar d'un encausat. Els noms de les dones araneses investigades en el període posterior a la Guerra Civil surten en documents juntament amb el dels homes. Moltes d'elles continuen a la Val en el moment de la presentació de la denúncia i d'altres l'han abandonada. Se les aplica la classificació de Rojo de

³⁵ A.G. d'Aran, Ajuntament de Bausen, 1939, nº 338

2^a i de 3^a. Pel moment no hem trobat cap dona com a *Rojo* de 1^a (potser perquè en ser dones sols podien ser de segona o tercera). A les que més han defensat la causa se las qualifica com a “*mujer muy roja*” o “*furibunda izquierdista*”.

En 1938, es redacta l'informe politico-social de Maria Subirà Secall de 64 anys i veïna de Bossòst. D'ella es diu que abans del *Glorioso Movimiento Nacional* era una “*furibunda izquierdista*”, manifestant-se de la mateixa forma després del mateix. Gran propagandista local, com es manifesta en la conversa amb altres veïnes a on insultava i maltractava de paraula a les persones de dretes. Culpa a la dreta del foc ocorregut en la finca del seu cunyat, Andrés Paba Sanz.³⁶

Caterina Sandaran Medan és veïna de Canejan però, passa els hiverns en Les. Viu amb el seu nebot, Sebastià Miralles Marques, tinent de l'exercit Rojo i Mason. L'informe politico-social que redacta l'ajuntament diu que Caterina destruïa tot lo que era bo, semblava *cizaña*, se'n reia de la religió i insultava als que anaven a missa. Es diu d'ella que és espiritista. El seu delicte: haver fet campanya electoral a favor de l'esquerra i amenaçar als que votaven a la dreta. El seu nebot i la família van fugir cap a França i ella es detinguda.³⁷ De Canejan també son, Benvenguda Sandaran Ané, coneguda com *La Milliciana* i encarregada de recaptar fons pel *Socorro Rojo Internacional* i Filomena Coret Barés, mare de l'esquerrà Ricard Coret Bacaria, les quals son denunciades per un veí.³⁸

Amàlia Angulo Ricart té 24 anys i és del poble d'Es Bòrdes. Treballa com a telefonista en Salardú, a on viu amb els seus pares. En el seu informe se

³⁶ A. G. d'Aran, Jutjat de Primera Instància i Instrucció de Vielha, Tribunal de Responsabilitats Polítiques, 1936-1946, nº 3

³⁷ A.G. d'Aran, Jutjat de Primera Instància i Instrucció de Vielha, Tribunal de Responsabilitats Polítiques, 1936-1946, nº 3

³⁸ A.G. d'Aran, Jutjat de Primera Instància i Instrucció de Vielha, Tribunal de Responsabilitats Polítiques, 1936-1946, nº 3

l'acusa de simpatitzant de l'esquerra abans del GMN i d'afiliada a la UGT però, sense càrrec. No se la coneix cap acte violent.³⁹

Unes 85 dones⁴⁰ van ser investigades però, en els llistats no surten totes les dones vinculades familiarment (filles, germanes, mares, dones ...) amb algun dels acusats de fer costat a la República. Elles van tenir que suportar la fam, la misèria i la por de la postguerra i moltes vegades soles.

Es pot definir un perfil bàsic de les dones que passen pel Tribunal de Responsabilitats Polítiques. Majoritàriament són d'edat mitjana (entre 26 i 50 anys), casades amb algun fill, principalment mestresses de casa (no gaires d'assalariades i alguna de propietària), sense militància política definida ni béns.⁴¹ A la Val, tenim constància documental de 4 dones objecte d'expedient en el TRP: Francesca Arroyo Cuñado i Magdalena Safont Baixa de Bossòst i Enriqueta Vidal Monge i Teresa Vilò Rodés.

En el expedient⁴² de Francesca Arroyo Cuñado de Bossòst hi trobem els informes de l'ajuntament, de la Guardia Civil i de la Jefatura Local de FET i JONS. Els informes es redacten l'any 1941 i descriuen a Francesca de la següent manera: *casada, 45 anys, mare del Comissari Polític i Alcalde del Comitè Rojo, Joan Blasquez Arroyo. Abans del 18 de juliol de 1936, d'ideologia d'esquerra, durant la dominació marxista es va distingir per fer propaganda contra la Causa Nacional.*

La pena més dura imposada a dues araneses, Enriqueta Vidal Monge i Teresa Vilò Rodés, és de 6 anys i un dia de presó major. El Ministeri Fiscal les va acusar d'excitació a la rebel·lió militar. La sentència es dicta a Barcelona el 5 de setembre de 1942. Un cop dictada, es mana de ficar-les immediatament en situació de presó atenuada en el seu domicili segons el article 7 del Decret de 2

³⁹ A.G. d'Aran, Jutjat de Primera Instància i Instrucció de Vielha. Tribunal de Responsabilitats Polítiques, 1936-1946, nº 3

⁴⁰ Llista de les dones repressaliades a l'annexe

⁴¹ Mir , Conxita, Corretgé, Fabià, Farré, Judit, Sagués, Joan, *Repressió Econòmica i Franquisme: L'actuació del Tribunal de Responsabilitats Polítiques a la província de Lleida*, Biblioteca Abad Oliva, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1997, pàgina 334

de setembre de 1941 i en quant a la responsabilitat civil se les aplicaran les disposicions de la Llei de responsabilitats polítiques de 9 de febrer de 1939.⁴³

5. La Llei de Responsabilitats Polítiques

Franco signava la Llei de responsabilitats polítiques el 9 de febrer de 1939. La llei consolidà el caràcter exemplificatiu de la repressió i imposà un control dels patrimonis i de la subsistència dels qui s'havien decantat en pro de la República.⁴⁴

Els tribunals de responsabilitats polítiques eren uns òrgans jurídics especials integrats per representants de l'Exèrcit, la magistratura i Falange. De les 17 causes de responsabilitat política individual previstes a l'article 4t de la Llei (des d'haver-se significat en favor del Front Popular fins a ocupar un càrrec directiu en algun organisme o haver estat simple simpatitzant de la causa republicana), haver passat per un consell de guerra es prèvia en primer lloc. Els tribunals, si no dictaminaven absolució o sobreseïment per manca de proves, sempre imposaven una sanció econòmica que podia anar d'una multa de 100 pessetes a la pèrdua total de béns.

L'aplicació de la Llei estimulava la pràctica de la delació, enaltida amb insistència pel règim. S'iniciava un expedient amb la denúncia prèvia davant del Tribunal de Responsabilitats Polítiques, únic per a tota Catalunya, presentada per les autoritats militars – acreditant les sentències corresponents als consells de guerra als quals se sotmeté a tants -, com també per les autoritats civils i els particulars. Al tribunal li competia d'ordenar la incoació d'expedients, jutjar els fets i dictar les sentències, mentre que els jutjats d'instrucció provincials s'encarregaven de la tramitació dels expedients, els quals podien ser apel·lats

⁴² A.G. d'Aran, Jutjat de Primera Instància i Instrucció de Vielha, Tribunal de Responsabilitats Polítiques, 1936-1946, nº2

⁴³ A.G. d'Aran, Jutjat de Primera Instància i Instrucció de Vielha, Tribunal de Responsabilitats Polítiques, 1936-1946, nº 3

⁴⁴ Mir, Conxita, "L'Espoli dels vençuts: la repressió econòmica i la llei de responsabilitats polítiques", *El Franquisme a Catalunya (1939-1977)*, Edicions 62, Barcelona, 2005, pàgines 152-159

en darrera instància davant d'un tribunal nacional. La instrucció d'un expedient comportava que el jutge, en aplicació de la Llei, reclamés, tant dels nous poders civils locals com de diversos particulars, l'exercici d'una facultat informativa i testimonial, per a la qual se'ls acreditava. Alcaldes, Guardia Civil, caps locals de Falange, policia i capellans foren cridats a emetre uns informes preceptius i irrenunciabls sobre els antecedents polítics i socials d'aquells de qui s'instruïa expedient.⁴⁵

Fins al moment, tenim constància de 119 expedients de responsabilitat política aplicada contra els aranesos. La major part d'expedients es conserven a l'arxiu de l'Audiència Provincial de Lleida i ja van ser estudiats per l'equip de la Conxita Mir. A l'Archiu Istoric Generau d'Aran es conserven 17 expedients de persones de les poblacions de Bausen, Es Bòrdes, Bossòst, Canejan, Gausac, Les, Salardú i Vielha.

L'actuació del TRP a Vielha s'inicia per dues vies, els expedients incoats per denúncies militars i els iniciats a partir d'una llista-denúncia de l'alcaldia, amb la peculiaritat que l'expedient col·lectiu d'origen militar inclou persones de tota la comarca. A diferència d'altres llocs, els informes es centren sobretot en l'actuació de l'acusat, deixant en segon terme el seu càrrec a l'Ajuntament o al comitè. Entre els acusats hi ha el delegat comarcal d'Avituallament i el president de la UGT, també alguns carrabiners i un membre dels cos d'agents d'investigació i vigilància de la Generalitat, destacat a Les. Quant als delictes destaca la detenció d'un religiós per part d'un milicià, que és relatada donant notes escabroses i esperpèntiques dels fets, des de l'aperitiu que fa en el recorregut fins al dinar i el posterior assassinat al cementiri. Altres acusacions són les que tenen relació amb la catalogació i trasllat d'obres d'art, així com l'assalt de l'Ajuntament durant els Fets d'octubre del 1934, de la qual cosa s'acusa a cinc persones. Destaquem, finalment, dues acusacions, si més no curioses: una contra el propietari de la casa on presumptament s'organitzaven tots els delictes i complots contra la gent de dreta i d'on va sortir l'escamot que

⁴⁵ Mir, Conxita, *L'Espoli dels vençuts...*, pàgines 152-159

saquejà l'església, l'altra contra el nebot del diputat Josep Maria Espanya, per "estar enchufado en la Generalidad por su nefasto tío"⁴⁶

Francesc Anglada Nart és natural de Vielha, solter i de professió xofer. Persona d'idees marxistes, de les quals va ser propagandista, contrari a tota idea religiosa i addicte al comunisme llibertari. És acusat d'haver entrat a casa de Josep Tous, a principis del *Movimiento*, amb una turba d'obers del túnel per a destruir l'aparell de radio amb el qual s'escoltaven notícies de les emissores de l'Espanya Nacional. També va intervenir en el saqueig de la botiga de queviures propietat d'Alfons Abadia Ademà. En la seva defensa, el testimoni de Josep Tous Redonets, explica que va portar als Germans de la Doctrina Cristiana fins a la frontera amb França, per a salvar-los de la persecució de l'esquerra. En 1943, se li incautaran les 9825,11 pessetes que té en una llibreta en La Caixa de Pensions.

En 1940, s'incoa expedient a nom de Modest Estrada Mòra. L'informe diu que és de família cristiana però que a causa de la propaganda insana pren part activa en els afers dels Rojos. Com a jutge municipal de Vielha pren part en la detenció del secretari de l'ajuntament, Pau Nart Lafont. Es membre de la directiva de la UGT. En 1944, se'l declara subjecte a Responsabilitats Polítiques

Valeri Vidal Vergés és advocat i president dels Jurats Mixtes de Minería de la Val d'Aran en l'època del Front Popular des d'on farà propaganda de les idees marxistes. És també el president d'ERC a Vielha. Abans del *Movimiento*, es troba en la vila de El Vendrell a on ocuparà els càrrecs d'oficial de la Secretaria i el de Jutge de Primera Instància e Instrucció. En 1940, es troba fugit a l'estranger. Se li incautaran les propietats següents: la casa a Vielha i les finques rústiques i urbanes que té a Escunhau.

⁴⁶ Mir, Conxita, Cirretgé, Fabià, Farré, Judit, Sagués, Joan, *Repressió Econòmica i...*, pàgina 108

L'auto de 6 de desembre de 1940, escrit des de la Capitania General de 4ª Regió i Cos de l'Exèrcit d'Urgell, ens informa dels càrrecs contra Àngel España Sarriu de Bausen acusat d'Auxili a la Rebel·lió. Abans del *Movimiento* era d'ideologia d'esquerra, afiliat i membre directiu de l'UGT. Com a agutzil va complir amb les ordres donades pel Comitè sobre la imposició de multes a la dreta. Va fer guàrdies armades en els pobles i llocs de frontera amb França per a impedir el pas de persones perseguides per les hordes Rojass. En 1941, s'inicia un procediment sumaríssim contra ell i se l'acusa d'Auto de Rebel·lia. En 1944, el seu pare és interrogat, explica que el seu fill, amb l'Alliberació, va passar cap a França i d'allí cap a la zona Roja on va ser fet presoner pels Nacionals i internat en un camp de concentració a León. El seu pare ignora a on es troba.

Francesc Cabau Martínez d'Es Bòrdes, abans del 18 de juliol de 1936, tenia idees extremistes i pertanyia a Esquerra Republicana de Catalunya. Com a membre del Comitè Rojo Revolucionari va destruir públicament les imatges sagrades de l'església i va intervenir en la incautació de béns. Francesc, Rosa Navarro Abella, la seva dona, i els seus tres fills van fugir cap a França en vespres de ser alliberada la població d'Es Bòrdes, el 17 d'abril de 1938. En 1943, se incauten els diners que tenen en la llibreta d'estalvis. En 1944, Pilar Cabau Martínez, germana de Francesc, és interrogada. Explica que el seu germà va participar en la crema dels objectes de l'església però obligat pels membres de la FAI que s'havien establert a Les. Sap de la mort de la seva cunyada però desconeix a on es troba la resta de la família. En 1946, es notifica l'auto de sobreseïment de l'expedient de Responsabilitats Polítiques de Cabau, com no es troba a la Val, el jutge municipal dona el document a Francesc Castet Sala, parent més proper, el qual fa constar que Cabau es troba a l'estranger.

La família Gallart Benosa de Bossòst va patir amb força la repressió. Els dos germans, Antoni i Francesc, van acabar a la presó i dues germanes van anar exiliades a França. A tota la família se la considera com a Roja. Un dels germans, Antoni, individu d'idees d'esquerra i afiliat a l'UGT, va ser membre del Centre Republicà de Bossòst i durant la dominació Roja va formar part del

Comitè Revolucionari, essent secretari de l'ajuntament fins al 18 d'abril de 1938, data de l'entrada dels Nationals a Bossòst, va fugir a França. Des d'aquesta Nació va passar a la zona Roja a on va exercir com a secretari de l'ajuntament d'Arista-Toloriu (Astúries). Se l'acusa d'haver-se emportat els fons i la documentació del període Rojo de l'ajuntament de Bossòst i d'haver intervingut, com a dirigent, en tots els acords que van formular els Comitès i els ajuntament contra les persones de dreta (registres, incautacions, robatoris...) En 1941, es troba presoner en la presó de Vielha des d'on es traslladat al Seminari Vell de Lleida. L'11 de març de 1943 serà conduït a la presó provincial de Girona, des d'on començarà a treballar en el destacament de Blanes. Un any més tard, Antoni es troba en règim de llibertat provisional amb domicili a Blanes.

Des d'octubre de 1934, Francesc va ser membre dirigent del Centre Republicà d'Esquerra de Bossòst. Durant el *Movimiento* es va aixecar en armes i va participar en tots els Comitès i va ser regidor de l'ajuntament, intervenint en la incautació i saqueig de la caserna de la Guardia Civil i d'edificis de particulars, així com va ser un dels que més multes va imposar i qui més es va aprofitar. Va participar en la destrucció dels objectes de culte de l'església i de les cinc capelles. El cap de la FET i JONS de Bossòst diu d'ell: *Fue una de las personas más bestias de la época roja de este pueblo*. En tots els actes va intervenir a iniciativa pròpia com a element dirigent. Segons sembla en època Roja es va casar civilment amb Margarita Ayala Ibars. Margarita, natural de Haro (Logronyo), va entrar a servir com a criada de la família Escuder de Sant Sebastià, en la tardor de 1934. En 1935, passen l'estiu a Bossòst. L'11 de juliol de 1936, tota la família Escuder i criats es traslladen a viure a Bossòst. El 7 d'agost de 1938, Hermenegild Escuder és detingut i conduït com a presoner a Lleida pels rojos separatistes. Margarita i Francesc es faran amb la casa i els bens dels Escuder.

En 1941, Margarita es troba exiliada a França i viu en Banhères de Luchon, se la considera una *mujer roja y muy mala*. El mateix any, s'inicia l'expedient contra Francesc, segons els rumors va morir a Lleida estant detingut a la presó. Una carta des de la presó provincial de Lleida, escrita en 1944, explica que

Francesc va morir a la infermeria el 17 de maig de 1940. El certificat de defunció del Registre Civil diu que va morir de tuberculosi.

En 1941 s'inicia un procediment sumaríssim ordinari contra Ferran Seisdedos Grande, natural de Preño de la Ribera, casat amb Engràcia Sanmartin Escort, aranesa de Canejan, amb 3 fills i de professió carrabiner. L'informe politico-social diu que té idees d'esquerra, simpatitzant del Front Popular, a l'inici del *Movimiento* intervé en la destrucció i crema de les imatges de l'església del poble i amenaça a les persones de dreta amb la incautació de bestiar. No se sap si va formar part del Comitè de Carrabiners de la Val d'Aran. Se l'acusa d'Auxili a la Rebel·lió Militar i se l'imposa una pena de 20 anys de reclusió temporal. En 1944, un cop processat per la jurisdicció de guerra per les seves actuacions polítiques és empresonat en el partit judicial de Ledesma, Salamanca. Ell i la seva dona s'havien traslladat des de la Val fins al poble de Vilariño de los Aires, dins d'aquesta jurisdicció. Se li incauten les 6,22 pessetes que té en la seva llibreta d'estalvis.

Ferran Sala Escala de Gausac era un dirigent marxista de la comarca. Durant 12 o 15 mesos va ser l'alcalde Rojo de Gausac. El 17 d'abril de 1938, se'n va anar cap a França. Antònia Berdiè, la seva dona, no marxa fins a juny de 1939. Es propietari d'una casa, borda i terres amb un valor de 2500 pessetes. En 1940, es subhasten les seves propietats que en aquells moments tenia arrendades Pau Rodés Berdiè.

Pere Bustinduy Boliñaga va néixer a Sant Sebastià, amb residència a Les, casat amb 6 fills (4 nois i 2 noies) i de professió advocat. Els informes politico-socials l'acusen de ser el cap del Front Popular a Aran i molt amic de Josep Maria España Sirat, conseller de Governació de la Generalitat de Catalunya. És la persona que organitza els Comitès i les Milícies Antifeixistes, el que ordena la destrucció de les esglésies i l'inductor de les multes imposades a la gent de dreta. El cura de Les l'acusa de la crema dels llibres i objectes de valor de la seva església, fets que van ocórrer el 30 de juliol de 1936. Amb la seva família fugís cap a França abans de l'entrada dels Nacionals i s'exiliarà a Suïssa a on viurà amb la seva filla. En 1940, s'instrueix expedient sobre declaració de

Responsabilitats Polítiques contra ell. En 1943, Alfonso Bustinduy Excurra, fill de Pere, llegeix en B.O.P. de Lleida l'expedient contra el seu pare. Com es troba delicat de salut demana fer una declaració per via d'exhort. Alfonso declara que el seu pare no era de cap partit polític. Va formar part del Comitè de Les però va ser expulsat del mateix ja que ajudava a les persones de dreta a fugir. Va ajudar a salvar els llibres i bens de l'església de Les ja que sabia que des de la Seu d'Urgell venien milicians a cremar-los. Per evitar aquesta destrucció els veïns de Les van cremar a la porta del temple uns bancs per a que semblés que s'havien cremat els objectes de culte. Va ser detingut pels Rojos el 7 o 8 de setembre de 1936 i ficat a disposició del Tribunal de Lleida per actuar contra la causa. En 1944, s'acorda no embargar els bens de Pere Bustinduy Boliñaga que no excedeixen les 25.000 pessetes. En 1945, es decreta l'auto de sobreseïment provisional del seu expedient.

Joan Ribet Busquet va ser alcalde i president del Comitè de Les. Durant el seu mandat van ser afusellades tres persones de la dreta de Vilamòs: Joan Aunòs Subiñach, Joan Monge Socasau i Joan Villamates Pujòs. En moment de l'afusellament, Joan era el president del Comitè, segons la seva declaració els d'investigació Roja que es trobaven al cementiri de Les, a les dues de la matinada, van ser els que van donar l'ordre. Si ell ho hagués sabut ho hagués evitat. L'informe de la seva conducta politico-social diu que abans del *Movimiento* era persona que feia propaganda de les idees de l'esquerra, durant el domini Rojo va intervenir en la imposició de multes i en la detenció de membres de la dreta de Les. En 1942, torna des de França. Un cop a Les és detingut i ficat a disposició de les autoritats militars. Quan arriba a la presó provincial de Lleida passarà a disposició de l'Auditor de Guerra. Des del 15 d'agost de 1943 es trobarà a disposició del Jutjat Militar nº 2 de dita ciutat. Aquest jutjat l'imposarà una pena de 20 anys i 1 dia de reclusió major. El Consell de Guerra estima la condemna en 20 anys de reclusió menor. En 1943, s'inicia l'expedient de Responsabilitats Polítiques. En 1944, ja en llibertat, es troba vivint a Lleida, però no es podrà absentar del seu lloc de residència sense permís del jutge, sinó serà processat per delictes de desobediència a l'autoritat. Aquest mateix any se'l declara subjecte a Responsabilitats Polítiques.

L'informe de la conducta politico-social de Josep Ané Busquet de Les explica que va ser regidor de l'ajuntament de Les fins l'agost de 1936, data en la que es va constituir el Comitè Revolucionari. Durant aquest període es va multar a les persones de la dreta i es van cremar les imatges de l'església. Va ser acusat d'Auxili a la Rebel·lió i condemnat a 12 anys i 1 dia de presó. En 1944, s'inicia el seu expedient.

Juli Villaplana Cuenca és casat, de professió carrabiner destinat a la Duana de Les, natural de Puyol (València) i veí d'aquesta població. La seva simpatia per la Causa Marxista el va fer perseguir a les persones de dreta, continuadament portava un braçalet comunista. Quan el Comitè de Carrabiners d'Aran va consultar als membres del cos sobre el destí dels seus superiors, detinguts pels rojos, Villaplana va suggerir fer un informe sobre ells per escrit. Es creu que dit informe era tan contrari que va provocar la detenció i assassinat dels superiors a les afores de Lleida. Villaplana va aprovar els fets públicament, arribant a ser contrari a donar ajuda a les vídues i fills de les víctimes. En avançar els Nacionals cap Aran, Juli va fugir cap a França des d'on va tornar a entrar a la zona Roja, allí va prestar diversos serveis fins a la desfeta dels republicans. Torna cap a França però en juliol de 1939 es detingut ja que ha tornat a Espanya. És condemnat a presó perpetua.

En 1940, s'incoa procediment sumaríssim d'urgència contra Joan Daunés Mòla de Salardú, se l'acusa de ser propietari d'un establiment a on els clients eren els més destacats de l'esquerra de la localitat, propagandista en les seves converses, pren part en la crema i destrucció de l'església. Dos anys més tard, és absolt per no existir fets delictius, surt de la presó i passa a disposició del Tribunal Regional de Responsabilitats Polítiques. En 1943, Joan declara que *“durante el tiempo que fue concejal siempre trabajo para la administración económica del municipio y evito todos los gastos posibles, entiende que hizo mal el partido de izquierdas al haberse aliado con esos elementos extremistas y que son los que fomentaban la situación anarquica en que vino a parar España y que hizo indispensable el Glorioso Movimiento Nacional, que en este*

sentido alaba al Generalísimo Franco y hasta es partidario del programa de José Antonio Primo de Rivera”

Annexe

Quadre del número de persones repressaliades a Aran per municipis

Municipi	Cens 1936	Homes repressaliats	Dones repressaliades	Homes Expedients T.R.P. ⁴⁷ amb	Dones expedients T.R.P. amb
ARRES ⁴⁸	213	21		8	
ARRÒS E VILA	226	8		2	
ARTIES ⁴⁹	319	23		3	
BAGERGUE	110	12			
BAUSEN	285	15		15	
BETLAN ⁵⁰	227	10 ⁵¹			
BÒRDES, ES ⁵²	346	16	1	4	
BOSSÒST	805	39	12	15	2
CANEJAN	454	47	3	8	
ESCUNHAU ⁵³	276	19		5 ⁵⁴	
GAUSAC ⁵⁵	154	11		7	
GESSA	145	7	1	1	
LES	709	70	12	5	
SALARDÚ ⁵⁶	300	53	5	6	
TREDÒS	161	7		1	
VIELHA	926	76	18	24	
VILAC	110	1		1	
VILAMÒS ⁵⁷	184	23	1	8	
Municipi desconegut		74	32	2	2
TOTAL	5959	532	85	115	4

⁴⁷ Tribunal de Responsabilitats Polítiques

⁴⁸ Població dels nuclis d'Arres de Sus i Arres de Jos

⁴⁹ Població dels nuclis d'Arties i Garòs

⁵⁰ Població dels nuclis de Betlan, Aubèrt, Mont i Montcorbau

⁵¹ Tots del poble d'Aubèrt

⁵² Població dels nuclis d'Es Bòrdes, Benós i Begós i el poble d'Arró

⁵³ Població dels nuclis d'Escunhau, Casarilh i Betren

⁵⁴ Tots del poble de Betren

⁵⁵ Població dels nuclis de Gausac i Casau

⁵⁶ Població dels nuclis de Salardú i Unha

⁵⁷ Població dels nuclis de Vilamòs i Era Bordeta

Tribunal de Responsabilitats Polítiques de Lleida.

Relació de persones encausades⁵⁸

Castet Aunòs, Manuel	Arres
Castet Biech, Felicià	Arres
Castet Farré, Manuel	Arres
Castet Monge, Vicens	Arres
Farré Navarro, Pere	Arres
Farré Abella, Manuel	Arres
Pedarròs Batmala, Francesc	Arres
Pena Trescasas, Josep	Arres
Arró Mòga, Manuel (Arròs)	Arròs e Vila
Berart Monge, Josep (Vila)	Arròs e Vila
Jaquet Tersa, Josep	Arties
Vilanova Abadia, Lluís	Arties
Amiell Medan, Francesc	Bausen
Amiell Medan, Manuel	Bausen
Amiell Medan, Anselm	Bausen
Atés Amiell, Felip	Bausen
Atés Bugat, Francesc	Bausen
Barés España, Alfons	Bausen
Colell Picart, Joan	Bausen
Combalié Talasach, Joan	Bausen
España Sarriu, Àngel	Bausen
Estampa Medan, Juan	Bausen
Estampa Medan, Miguel	Bausen
Estampa Sanglada, Francesc	Bausen
Pujòl Amiell, Mateu	Bausen
Pujòl Rimont, Josep	Bausen
Sarriu Amiell, Francesc	Bausen
Bartau Vidal, Esteban	Betren

⁵⁸ Aquesta llista completa, amb 39 noms més, la publicada per Conxita Mir, Fabià Corretgé, Judit Farré, Joan Sagués en el llibre *Repressió Econòmica i Franquisme: l'actuació del Tribunal de Responsabilitats Polítiques a la Província de Lleida*, Barcelona, 1997

Cuny Solé, Joaquim	Betren
Escala Faure, Nadal	Betren
Faure Fòrga, Francesc	Betren
Pinòs Lafòrga, Antoni	Betren
Cabau Martínez, Francesc	Bòrdes, es
Pujòl Arró, Joan	Bòrdes, es
Pujòl Morelló, Josep	Bòrdes, es
Rosales Molins, Joan	Bòrdes, es
Abòs Lastrada, Manel	Bossòst
Abò Abò, Josep	Bossòst
Abò Pedarròs, Josep	Bossòst
Berart Pedarròs, Josep	Bossòst
Castet Forment, Josep	Bossòst
Castet Pedarròs, Josep	Bossòst
Delsastre Torres, Restitut	Bossòst
Gallart Benosa, Antoni	Bossòst
Gallart Benosa, Francesc	Bossòst
Gordo Plaza, Jacint	Bossòst
Grane Lastrada, Francesc	Bossòst
Mases Puig, Antoni	Bossòst
Safont Baixa, Magdalena	Bossòst
Salvador Massa, Pere	Bossòst
Santafusta Barber, Joan	Bossòst
Solé Nart, Daniel	Bossòst
Arroyo Cuñado, Francesca	Bossòst
Aguilar Otero, Josep	Canejan
Bacaria Redonets, Manuel	Canejan
Bòrdes, Francesc	Canejan
Miralles Marques, Sebastià	Canejan
Pujòl Pujòl, Joan	Canejan
Redonets Pujòl, Miguel	Canejan
Sacau Redonets, Joan	Canejan

Seisdedos Grande, Ferran	Canejan
Estrada Mòra, Modest	Garòs
Barella Sopena, Jesús Maria	Gausac
Berdiè Garcia, Joan	Gausac
Castet Caselles, Josep	Gausac
Portolà Díez, Martí	Gausac
Pradera Vaquero, Manuel	Gausac
Sala Escala, Ferran	Gausac
Solé Sopena, Josep	Gausac
Amiell Jaquet, Antoni	Gessa
Ané Busquet, Josep	Les
Bustinduy Bolinaga, Pere	Les
Medan Amiell, Innocenci	Les
Ribet Busquet, Joan	Les
Villaplana Cuenca, Juli	Les
Abadia Mòga, Jaume	Salardú
Álvarez Zahonero, Daniel	Salardú
Daunés Mòla, Joan	Salardú
Martín Villalobos, Miguel	Salardú
Santaolaria Josefa, Santiago	Salardú
Val Bruna, Josep	Salardú
España Dedièu, Josep	Tredòs
Anglada Anglada, Josep	Vielha
Anglada Calbetò, Francesc	Vielha
Anglada Nart, Francesc	Vielha
Anglada Sastrada, Josep	Vielha
Barra Solé, Miguel	Vielha
Bòia Ribet, Josep	Vielha
Caubet Sala, Antoni	Vielha
Claveria Ademà, Antoni	Vielha
Claveria Ademà, Rafael	Vielha
Escala Rella, Antoni	Vielha
España Ademà, Antoni	Vielha
España Roche, Francesc	Vielha

España Sopena, Antoni	Vielha
España Sopena, Josep	Vielha
Estrada Mòra, Manuel	Vielha
Faure Solé, Antoni	Vielha
Lafont Rodés, Antoni	Vielha
Mateu Pellicet, Anselm	Vielha
Nart Santafusta, Daniel	Vielha
Serrano Miguel, Tomàs	Vielha
Sirat Sopena, Enric	Vielha
Sirat Sopena, Francesc	Vielha
Vidal Vergés, Valero	Vielha
Vilò Rodés, Pere	Vielha
Ibart Gil, Antoni	Vilac
Bella Farré, Carmel	Vilamòs
Cantels Montes, Adolf	Vilamòs
Escala Rella, Alonso	Vilamòs
Peña Trescasas, Pere	Vilamòs
Penetrò Aunòs, Josep	Vilamòs
Penetrò Demiguel, Antoni	Vilamòs
Pujòs Pedarròs, Agustí	Vilamòs
Rella Farré, Carmel	Vilamòs
Atés Berdiè, Joaquim	
Vidal Monge, Enriqueta	
Vidal Morellò, Antoni	
Vilò Rodés, Teresa	

Relació de dones repressaliades a Aran

Angulo Ricart, Amàlia	Bòrdes, es
Amorós Porta, Magdalena	Bossòst
Arroyo Cuñado, Francesca	Bossòst
Bresco, Palmira	Bossòst
Costura, Magdalena	Bossòst
Forment, Carme	Bossòst

Medan Forment, Pilar	Bossòst
Safont Baixa, Magdalena	Bossòst
Sens Ribet, Encarnació	Bossòst
Solano Pujol, Dolors	Bossòst
Subirà Secall, Maria	Bossòst
Teixidó Combaliè, Antònia	Bossòst
Tramora Teixidó, Clotilde	Bossòst
Coret Barés, Filomena	Canejan
Sandaran Ané, Benvinguda	Canejan
Sandaran Medan, Caterina	Canejan
Amiell, Lluïsa	Gessa
Barés Barrau, Herminia	Les
Bòia Sansa, Encarnació	Les
Bòia Sirat, Antònia	Les
Bòia Sirat, Filomena	Les
Carrera Medan, Josepa	Les
España Capblanch, Maria	Les
Medan Forment, Teresa	Les
Perez-Martin Bizarro, Maria	Les
Perez-Martin Perezmiquel, Maria	Les
Puig Bòia, Conxita	Les
Rodríguez de Hupi, Ramona	Les
Jaquet Tarrau, Rosa	Salardú
Mòga Jaquet, Teresa	Salardú
Mòga Mòga, Isabel	Salardú
Pennequi Barattle, Adelina	Salardú
Anglada Anglada, Carme	Vielha
Anglada Nart, Maria	Vielha
Atés Sarcòs, Maria	Vielha
Casado Ferrús, Antònia	Vielha
Cuny Pinòs, Maria	Vielha
Faure Solé, Joaquina	Vielha
Faure Solé, Maria	Vielha
Faure Solé, Teresa	Vielha

Mateu Pellicer, Pelegrina	Vielha
Mateu Pellicer, Ramona	Vielha
Morellò Anglada, Rosa	Vielha
Sirat Martínez, Rosa	Vielha
Vidal, Enriqueta	Vielha
Vidal Vergés, Josefina	Vielha
Vidal Morellò, Maria	Vielha
Vidal Navarro, Emília	Vielha
Vidal Vergés, Josepa	Vielha
Vidal Vidal, Enriqueta	Vielha
Vidal Vidal, Joaquina	Vielha
Vilò Rodés, Teresa	Vielha
Aunòs Artiga, Maria	Vilamòs
Calbetò Portolés, Elisa	
Condò Morellò, Carme	
Condò Morellò, Isabel	
Deò Cau, Magdalena	
Duran Forcada, Magdalena	
Escala Demiguel, Rosa	
Estampa Plet, Maria	
Faure Escala, Maria	
Faure Nart, Maria	
Ferrus Andreu, Bàrbara	
Gironell Bayo, Josepa	
Gracia Francès, Montserrat	
Josefa Barra, Teresa	
López Manuera, Dolores	
López Manuera, Maria	
Manuera Domènech, Remedios	
Martínez Monge, Pilar	
Mòla Sanjuan, Josepa	
Monge Lafont, Generosa	
Morelló Abadia, Asunción	
Nart Santafusta, Generosa	

Nart Vilanova, Maria
Sacros Nart, Lluïsa
Sanz Lacayo, Manuela
Sirat Lafont, Carme
Solé Ané, Asunción
Solé Ané, Maria
Solé Ané, Teresa
Solé Solé, Antònia
Solé, Asunción
Sopena Rodés, Isabel
Vergés Navarro, Emília
Vidal Monge, Enriqueta

BIBLIOGRAFIA

López i Palomeque, F., Majoral i Moliné, R., *La Vall d'Aran. Medi Físic i Transformació Econòmica*, Caixa d'Estalvis de Catalunya, Barcelona, 1982

Diccionari Barcanova d'Història de Catalunya, Editorial Barcanova, Barcelona, 1989

Prats Armengol, F., *La ciutat de Tremp durant la 2ª República-Guerra Civil (1931-1938)*, Fundació Salvador Vives i Casajuana, Barcelona, 1991

Sánchez i Vilanova, Llorens, *La Vall d'Aran. Aproximació a la vicissitud i trajectòria històrica que ha influït la singularitat del poble aranès*, FECSA, Barcelona, 1995

Barbal, Joaquim, *Els fets de la Guerra Civil a Rialp (Pallars Sobirà) Memòries*, Garsineu Edicions, Tremp, 1996

Mir, Conxita, Corretgé, Fabià, Farré, Judit, Sagués, Judit, *Repressió Econòmica i Franquisme: L'actuació del Tribunal de Responsabilitats Polítiques a la província de Lleida*, Biblioteca Abat Oliva. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1997

Calbetó, Arturo, *50 Ans dera dubertura deth tunèl de Vielha, Alfons XIII*, Institut d'Estudis Ilerdencs, Fondacion Musèu Etnologic dera Val d'Aran, Lleida, 1998

Història de Catalunya. Vol VI (1868-1939), Edicions 62, Barcelona, 1998 (6ª edició)

El Franquisme a Catalunya. (1939-1977), 1. La dictadura totalitària (1939-1945), Edicions 62, Barcelona, 2005

FONTS DOCUMENTALS

Archiu Istoric Generau d'Aran

Administració Local

Ajuntament de Vielha-Mijaran (1632-1992)

Ajuntament de Bausen (1623-1951)

Ajuntament d'Es Bòrdes (1699-1978)

Ajuntament de Vilamòs (1556-1980)

Ajuntament de Les (1869-1983)

Judicial

Jutjat de Primera Instància i Instrucció de Vielha. Tribunal de Responsabilitats Polítiques (1936-1956)

Jutjat municipal d'Es Bòrdes (1818-1959)

Jutjat municipal d'Escunhau (1945-1959)

Personals

Família Amiell-Rodés, Bausen (1941-1944)